

Commentaar op Dronkers

Hannie te Grotenhuis

Het artikel van Jaap Dronkers in dit nummer van het *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* behandelt de vraag of werkloosheid van vaders van invloed is op de schoolloopbaan van hun kinderen. Dronkers is, zoals hij zelf al zegt, niet de eerste die zich dit afvraagt. Eerder onderzoek van Baarda (1988), Te Grotenhuis & Dronkers (1989) en De Goede & Baarda (1989) wees reeds op geringe werkloosheidseffecten. Om tal van redenen - enkele daarvan noemt Dronkers zelf ook - is het vroegere onderzoek niet geheel bevredigend. Reden waarom zowel Dronkers als ikzelf het onderzoek naar de eventuele intergenerationele gevolgen van werkloosheid voortzetten. Mijns inziens kan Dronkers de in zijn artikel getrokken conclusies niet staven. Niet alleen zijn zijn data ontoereikend, ook de beperkte interpretatie van de onderzoeksresultaten roept vragen op.

Ondanks een uitgebreid stelsel van sociale zekerheid en vergaande overheidsvoorzieningen op het terrein van onderwijs, huisvesting en gezondheidszorg is er nog steeds een groep volwassenen en kinderen die een achterstand heeft en houdt op de rest van de bevolking. Een achterstand die tot uitdrukking komt in het opleidingsniveau, de werksituatie, de woonsituatie, de deelname, of liever: gebrek aan deelname aan allerlei juist voor achtergestelde categorieën in het leven geroepen voorzieningen, en de financiële positie. Uit studies van Kroft c.s. (1989) en Engbersen (1990) blijkt dat onder langdurig werklozen deze vormen van achterstand veel voorkomen. Bovendien kampen zij met de gevolgen van langdurige afsluiting van de arbeidsmarkt. Afnemende sociale contacten, soms zelfs uitmondend in sociale isolatie; geldgebrek en het opereren onder strak financieel regime; grote afhankelijkheid van officiële instanties en de afwezigheid van mogelijkheden om de eigen situatie te veranderen - dit alles kenmerkt de leefsituatie van bepaalde categorieën langdurig werklozen. Het is alleszins redelijk dat men zich bezorgd toont over de maatschappelijke kansen van kinderen van deze

werklozen. En de vraag of langdurige werkloosheid van invloed is op de schoolprestaties van de kinderen is daarmee een zinvolle vraag.

Dronkers' conclusies zijn minder somber dan veel gehoorde vooronderstellingen zouden doen verwachten. Onlangs, op een door het Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn georganiseerd congres sprak Marius Ernsting over kinderen van werklozen als 'kinderen die in een cultuur van armoede en isolement opgroeien' en in *De Volkskrant* van 30 maart 1991 werd een schooldecaan geciteerd: 'Je hebt ouders die al jaren een uitkering hebben, en die hun kinderen bijbrengen dat ze geen ambities hoeven te hebben, omdat zij die zelf ook niet bezitten. Als die steun van ouders ontbreekt, dan wordt het moeilijk. Want om te zorgen dat je kind om half acht 's morgens op het bedrijf is, zal er thuis vaak het een en ander moeten veranderen'. Het zijn ongetwijfeld dit soort uitspraken waarvan Dronkers zou zeggen dat er een verwarring aan ten grondslag ligt die werkloosheid en werkloosheidseffecten gelijk stelt aan leven aan de onderkant van de samenleving. Voor Dronkers is pas een werkloosheidseffect aangetoond indien eerst rekening is gehouden met andere kenmerken die met een lage maatschappelijke positie verbonden zijn. Deze kenmerken zijn bijvoorbeeld een laag opleidingsniveau van de ouders, een zwakke beroepspositie van de moeder, een migranten-achtergrond, een groot aantal kinderen in het gezin.

Nadat hij heeft gecontroleerd voor dit soort 'verstorende' variabelen, concludeert Dronkers dat werkloosheid of arbeidsongeschiktheid van de vader geen of slechts geringe gevolgen heeft voor de onderwijskansen van kinderen. En hij stelt: 'De onderwijsachterstand van kinderen met werkloze of arbeidsongeschikte vaders wordt dus in hoofdzaak veroorzaakt door distributie-verschillen: gezinnen met werkloze of arbeidsongeschikte vaders hebben meer dan gezinnen met werkende vaders bepaalde kenmerken die nadelig zijn voor de schoolloopbaan van hun kinderen. (...) Met andere woorden: het op het eerste oog zichtbare verschil in schoolloopbanen tussen kinderen met werkloze vaders en die met werkende vaders is bijna geheel terug te voeren op verschillen in opleiding, moederlijke beroepsarbeid, culturele activiteiten, etc. (...) Dus als er al sprake is van een nieuwe onderklasse van kansarmen, waarin ongelijkheid op een volgende generatie wordt overgedragen, bestaat die eerder uit de laagst geschoolden dan uit de werklozen.'

Reikwijdte data

Graag wil ik deze conclusies van enkele kanttekeningen voorzien. De belangrijkste hangen samen met de door Dronkers gebruikte data. Hoewel een CBS-databestand representativiteit suggereert, is het aannemelijk dat een voor Dronkers' onderzoek belangrijke categorie kinderen onvoldoende vertegenwoordigd is.

Dronkers selecteert alleen die leerlingen die een volledig ingevulde oudervergenlijst mee terug naar school namen. Hij kan niet anders, want hij heeft informatie over bijvoorbeeld de werksituatie en beroepspositie van de ouders nodig. Verder sluit hij kinderen uit eenoudergezinnen buiten. Tegelijk is het aannemelijk dat juist kinderen uit gezinnen met problemen of moeilijkheden zo'n vragenlijst vergeten, onnauwkeurig ingevuld of zelfs oningevuld mee terug nemen; de ouders hebben wel wat anders aan hun hoofd dan vragenlijsten in te vullen waar ze de zin niet van inzien, of ze denken dat het invullen van bijvoorbeeld vragen over hun werksituatie in hun nadeel werkt. De veronderstelling is gegrond dat kinderen van langdurig werkloze ouders in deze data ondervertegenwoordigd zijn. Mijn eigen veldwerkervaringen stroken hiermee: het blijkt uitermate moeilijk te zijn kinderen uit achterstandsbuurten, met zeer laag opgeleide, werkloze ouders voor een interview te pakken te krijgen. Vooral als het ook nog eens om kinderen gaat die moeilijk kunnen meekomen op school, sociale of emotionele problemen hebben of ouders die dan weer wel en dan weer niet bij elkaar wonen. Scholen en vormingscentra waar juist deze kinderen te vinden zijn, zijn niet erg happig op onderzoekers. En als je als onderzoeker toch toegang krijgt is het erg moeilijk de juiste kinderen voor een vraaggesprek te 'strikken'. Ze zijn er net die dagen niet dat jij er bent, ze weigeren of ze komen een gemaakte afspraak niet na. En als je het kind eenmaal geïnterviewd hebt, wil dat nog helemaal niet zeggen dat je vervolgens ook nog bij de ouders op bezoek kunt gaan. In veel gevallen vinden ze het best dat je hun kinderen interviewt, maar stellen ze een aanvullend gesprek met henzelf niet op prijs. Dit betekent met heel veel geduld en vindingrijkheid je onderzoeksveld benaderen, contacten leggen en contacten onderhouden. Het moge duidelijk zijn dat het CBS niet zo te werk gaat. Ook Andries de Jong (1990) beschrijft in zijn boek *Een onbesproken kinderwereld. Opgroeien in een armoede-traditie* de moeilijke bereikbaarheid van ouders en kinderen aan de onderkant van de samenleving.

Een bijkomend probleem is dat heel zwakke leerlingen grote moeite hebben met het maken van de CITO-toetsen. De taal- en rekentoetsen mogen voor VWO-ers niet te gemakkelijk zijn, maar moeten ook nog te maken zijn door LBO-leerlingen. Dit is bijna onmogelijk, reden waarom sommige leerlingen geen scores op de toetsen halen. En dus ook niet in het onderzoek van Dronkers terecht komen. Dit betekent een extra reductie van de onderzoeksgroep. Te verwachten valt dat dit met name het aantal kinderen van langdurig niet-werkende ouders reduceert.

Een nadeel is, Dronkers noemt het zelf ook, dat uit de CBS-data niet valt af te leiden hoe lang vader reeds werkloos is. Zoals bevestigd, is het aannemelijk dat voornamelijk kinderen van kortdurig werklozen in het cohort zijn opgenomen. Dronkers probeert dit gebrek te relativiseren, suggereert met zijn openingszin zelfs dat hij het over langdurig werklozen heeft, maar ik denk dat het mankement in de data ernstiger is dan hij wil doen geloven. Uit werkloosheidsstudies blijkt dat werkloosheid vooral na langere tijd financiële en sociale problemen geeft. Een eventuele invloed op de kinderen zal zich dan ook pas na langere tijd doen gelden. Dit strookt met bevindingen van De Goede & Baarda (1989) en Schindler c.s. (1990). Deze onderzoekers vonden voornamelijk bij kinderen van langdurig werkloze vaders negatieve effecten op de schoolprestaties. Volgens De Goede & Baarda hangt dat samen met een pessimistische en fatalistische levenshouding van de ouders, die ontstaat wanneer hun situatie uitzichtloos en onoplosbaar lijkt. De neerslachtigheid en het fatalisme van de ouders monden dan uit in lage verwachtingen en lage aspiraties van de kinderen zelf, zowel wat betreft hun schoolprestaties van het moment als wat betreft hun toekomst (werk). Het gaat hier om kinderen van ouders die Engbersen (1990) zeer waarschijnlijk zou hebben geschaard onder de 'fatalistische werklozen'.

Dronkers meent echter: 'Dus als er sprake is van een nieuwe onderklasse van kansarmen, waarin ongelijkheid op een volgende generatie wordt overgedragen, bestaat die eerder uit de laagst geschoolden dan uit de werklozen'. Het mag op grond van het voorgaande duidelijk zijn dat Dronkers deze uitspraak niet kan onderbouwen. De lezer moet maar gissen wat hij onder 'onderklasse' verstaat.

De data van Dronkers hebben alleen betrekking op het laatste jaar lager onderwijs en het eerste jaar voortgezet onderwijs. Het is

goed mogelijk dat verschillen tussen kinderen van werkenden en werklozen zich pas later in de schoolloopbaan voordoen. Dit is iets wat met de door Dronkers en eerder door mijzelf geanalyseerde data van het CBS niet is aan te tonen, omdat de gegevens over de ouders slechts eenmaal zijn gemeten en later niet meer zijn bijgehouden. Er bestaan aanwijzingen voor een werkloosheidseffect later in de (school)loopbaan. Meesters (1984) concludeert dat ongediplomeerde schoolverlaters vaker dan gediplomeerde schoolverlaters een werkloze vader hebben. In een gezamenlijk artikel schrijven Meesters & Van der Pol (1989) dat jongeren met werkloze ouders meer tijd nodig hebben om een eerste werkkring te vinden dan kinderen met tenminste één werkende ouder. Eerstgenoemden lopen bovendien meer kans hun baan weer kwijt te raken. In mijn eigen onderzoek trof ik eveneens een werkloosheidseffect aan op de beroepsloopbaan van jongeren (Te Grotenhuis 1991). Jongeren met een werkloze vader bleken zelf vaker werkloos te zijn dan jongeren met een werkende vader. Vooral voor meisjes was dit effect van vaders werkloosheid aanzienlijk.

Tenslotte wil ik nog twee andere nadelen van de CBS-data noemen, die beide te maken hebben met de afhankelijke variabele 'onderwijspositie aan het begin van het voortgezet onderwijs'. Veel leerlingen (in het door mijzelf geanalyseerde CBS-bestand is dat een kwart) in het eerste jaar van het voortgezet onderwijs zitten in de brugklas van een scholengemeenschap. Toch moet deze leerlingen een score naar onderwijspositie verleend worden. Als oplossing houdt Dronkers voor leerlingen uit een heterogene brugklas het hoogste niveau van die klas aan als het bereikte niveau. In het extreme geval kan dit betekenen dat een leerling van LBO-niveau een VWO-score krijgt toebedeeld. Een leerling uit de brugklas van een scholengemeenschap opvatten als een leerling van het hoogste onderwijstype dat op die scholengemeenschap te vinden is, kan dus een vertekend beeld opleveren.

Het lagere onderwijstype IBO is bij het LBO gevoegd. Dat is problematisch, omdat een onevenredig aandeel kinderen van de laagst opgeleide ouders naar deze vorm van onderwijs wordt doorverwezen (in totaal volgt 20% van alle LBO leerlingen de individuele variant). Wil je dus weten of juist aan de onderkant werkloosheid van de vader een extra nadelige uitwerking heeft op de schoolloopbaan van kinderen, dan is een samenvoeging van de laagste onderwijsvormen onwenselijk.

Beperkte interpretatie

Mijn tweede hoofdbezwaar betreft de interpretatie van het materiaal en de theorie-arme wijze waarop Dronkers data en onderzoeksbevindingen te lijf gaat.

Eerst iets over zijn redenering, die vreemde trekken vertoont. Ongelijke onderwijskansen worden voor een belangrijk deel veroorzaakt door opleidingsverschillen tussen ouders. Dronkers wil weten of werkloosheid of arbeidsongeschiktheid de reeds bestaande ongelijkheid in onderwijskansen vergroot. Werklozen en arbeidsongeschikten hebben in het algemeen relatief weinig opleiding genoten. Een werkloosheids/arbeidsongeschiktheidseffect kan dan maar al te gemakkelijk verward worden met een opleidingseffect. Vandaar dat Dronkers steeds controleert voor opleiding van de ouders. Maar bij zijn conclusies aangekomen, lijkt het alsof hij zijn oorspronkelijke vraagstelling heeft gewijzigd. Hij hamert erop dat vergeleken met opleidingsniveau van de ouders, werkloosheid en arbeidsongeschiktheid slechts geringe gevolgen voor de onderwijsprestaties van kinderen hebben. Maar daar ging het niet om. Het ging om de vraag naar een extra effect. En dat is er wel degelijk. Bovendien wijzen Dronkers' resultaten op een ernstiger effect voor bepaalde categorieën kinderen, een feit dat in de uiteindelijke conclusies (en de tabellen) ondergesneeuwd raakt.

Zijn resultaten komen voor een groot deel overeen met mijn eigen bevindingen (Te Grotenhuis 1991). Ik vind bijvoorbeeld dat kinderen van laag opgeleide ouders sterker benadeeld worden door hun vaders' werkloosheid dan kinderen van hoger opgeleide ouders. Dit wordt door Dronkers bevestigd, wanneer hij ingaat op het interactie-effect tussen werkloosheid en opleidingsniveau van de moeder en die tussen arbeidsongeschiktheid en opleidingsniveau van de ouders. Net als Dronkers ontdekte ik dat een werkende moeder compenseert voor een werkloze vader.

Dronkers gaat te ver in het onder controle houden van 'verstoringde' variabelen. Hij controleert voor variabelen waarvan je op grond van theorie kunt veronderstellen dat zij gevolg zijn van werkloosheid en geen oorzaak. Een voorbeeld van te ver doorgevoerde controles zijn de culturele variabelen, zoals deelname aan kunstuitingen en het aansporen van kinderen tot harder werken.

De auteur presenteert de toevoeging van kinderen van arbeidsongeschikten als een meerwaarde die andere publikaties ontberen. Door hen afzonderlijk te analyseren suggereert Dronkers dat kinde-

ren van arbeidsongeschikten op belangrijke kenmerken verschillen van kinderen van werklozen. Welke die kenmerken dan zijn onthult hij niet. De invloed van arbeidsongeschiktheid wordt nauwelijks geduid. De enige verklaring die hij biedt voor het relatief sterke effect van arbeidsongeschiktheid is ongeloofwaardig. Waarom zouden leerkrachten een negatiever beeld hebben van arbeidsongeschikten dan van werklozen? Daarvoor zie ik geen enkele reden. Bovendien gaat Dronkers ervan uit dat leerkrachten weten of een vader werkt, werkloos is of arbeidsongeschikt. Tijdens mijn veldwerk merkte ik juist dat leerkrachten slecht op de hoogte zijn van dit soort dingen. Vaak weten ze het wel ongeveer voor de meeste leerlingen, maar nooit precies voor alle leerlingen. Hun ideeën over de achtergrond van de leerlingen zijn maar al te vaak gebaseerd op vooronderstellingen ('Zijn vader komt hem vaak halen van school' of 'Laatst zag ik z'n vader op een doordeweekse dag in de snackbar rondhangen'). Ik zou voor het effect van arbeidsongeschiktheid een heel andere verklaring willen geven. Arbeidsongeschikten zien zich meestal geconfronteerd met een onwenselijke situatie die weinig tot geen zicht biedt op verandering of verbetering. Dit onderscheidt hen van de (kortdurig) werklozen in het databestand. Het is wellicht de uitzichtloosheid en de langdurigheid die het relatief sterke negatieve effect van arbeidsongeschiktheid verklaren.

Dronkers constateert dat kinderen van arbeidsongeschikten alleen hinder van die arbeidsongeschiktheid ondervinden wanneer ze uit een gezin komen met een niet erg sterke maatschappelijke positie. Is de maatschappelijke positie van ouders nóg zwakker dan doet arbeidsongeschiktheid er niet meer toe. Dronkers suggereert hier dat het in die gezinnen niet uitmaakt of vader werkt dan wel arbeidsongeschikt is. Dat lijkt me een onjuiste voorstelling van zaken. Ook al kan er geen statistisch verband meer worden aangetoond tussen twee variabelen omdat allerlei andere ongunstige factoren dat verband al hebben opgesoupeerd, dan wil dat nog niet zeggen dat je geen andere situatie krijgt wanneer je één van die twee variabelen in gunstige richting verandert.

De auteur interpreteert zijn data selectief en de uit zijn interpretaties voortvloeiende conclusies overstijgen de mogelijkheden van zijn materiaal. Zijn zoektocht naar interactie-effecten wordt door geen enkele van te voren expliciet opgestelde hypothese gestuurd. De interactie-effecten die hij vindt bij kinderen van werkloze vaders - een effect van moeders opleiding op taal- en rekentoets en

een effect van rekentoets op advies - worden verder niet geduid of verklaard. En ook gaat hij niet in op de uitkomst dat vaders werkloosheid wel de CITO-toetsscores beïnvloedt, maar niet de andere twee afhankelijke variabelen. Hij lijkt zeer gebrand op het vinden van een zo klein mogelijk effect van niet-werken.

Dronkers toont met zijn artikel aan dat in het algemeen kortdurige werkloosheid of arbeidsongeschiktheid geringe invloed heeft op de schoolprestaties van kinderen. Maar er is een categorie gezinnen waar het licht van de kwantitatieve analyse niet doordringt. Die gezinnen zijn er, maar verblijven in een wetenschappelijk schemerduister, omdat zij anders moeten worden benaderd dan met schriftelijke enquêtes. Dronkers heeft niet kunnen aantonen dat het voor kinderen uit deze gezinnen geen verschil maakt of ze een langdurig werkloze vader hebben. Zijn artikel heeft daardoor weinig nieuws toegevoegd aan wat we al wisten uit eerdere publikaties over de relatie tussen werkloosheid van de ouders en de schoolloopbaan van hun kinderen.

Literatuur

- Baarda, D.B., *Schoolprestaties van kinderen van werkloze vaders*. RU Utrecht, 1988.
- Engbersen, G.B.M., *Publieke bijstandgeheimen. Het ontstaan van een onderklasse in Nederland*. Leiden, 1990.
- Goede, M.P.M. de & D.B. Baarda, Kinderen van werkloze ouders. In: *Handboek kinderen en adolescenten*, 10 (1989).
- Grotenhuis, H. te & J. Dronkers, Enkele gevolgen van werkloosheid en arbeidsongeschiktheid in de verzorgingsstaat: ongelijke onderwijskansen van kinderen, *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, 15/4 (1989).
- Grotenhuis, H. te, The bottomside of Prosperity. In: *PdLS Papers in Progress*. Amsterdam, 1991.
- Jong, A. de, *Een onbesproken kinderwereld. Opgroeien in een armoedetraditie*. Twello, 1990.
- Kroft, H., G.B.M. Engbersen, K. Schuyt & F. van Waarden, *Een tijd zonder werk. Een onderzoek naar de levenswereld van langdurig werklozen*. Leiden, 1990.
- Meesters, M.J., The early school careers of children of working and non-working parents. In: B.F.M. Bakker c.s. (ed.), *Social stratification and mobility in the Netherlands*. Amsterdam, 1984.
- Meesters, M.J. & F. van de Pol, Once unemployed, always unemployed? In: B.F.M. Bakker c.s. (red.), *Educational opportunities in the welfare state*. Nijmegen, 1989.
- Schindler, H., A. Wacker & P. Wetzels (Hrsg.), *Familienleben in der Arbeitslosigkeit*. Heidelberg, 1990.